

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2024, 24(1): 403-422, doi: 10.11616/asbi.1398614

Geri Dönüş Motivasyonu Olarak 'Önyargı ve Ayrımcılık': Almanya'dan Dönen 'Nitelikli' Türkler*

Prejudice and Discrimination as a Motivation for Return: Qualified Turks Returning from Germany

Zehra HOPYAR¹

Geliş Tarihi (Received): 30.11.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 11.03.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2024

Öz: Çalışmanın temel amacı Almanya'da yaşamış nitelikli Türklerin Türkiye'ye dönüş motivasyonlarını anlamaya çalışmaktır. Nitel bir çalışma olarak tasarlanan ve yorumsamacı yaklaşımın benimsendiği bu çalışmanın araştırma deseni fenomenolojidir. Amaçlı örneklem yöntemine uygun lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya'da tamamlamış, Almanya'da en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye'ye dönmüş 47 kişiyle görüşülmüştür. Araştırmanın veri toplama tekniği yarı yapılandırılmış görüşmedir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA ile analiz edilmiştir. Geri dönüş kararını etkileyen başlıca nedenin Almanya'da karşılaşılan önyargı ve ayrımcılık olduğu görülmüştür. Araştırmanın temel bulguları işe alım ve işte yükseltmelerde etnik ve dini kökenleri nedeniyle, eğitimde öğretmenin tutumu sonucunda ve sosyal hayatın hemen her alanında etnik ve dini kökene atfedilen olumsuz kalıpyargıları içerecek biçimde ayrımcılık deneyimleridir.

Anahtar Kelimeler: Geriye Göç, Nitelikli Göçmenler, Türk Diasporası, Ayrımcılık, Almanya.

&

Abstract: The main aim of the study is to understand the motivations of qualified Turks who have lived in Germany to return to Turkey. The research design of this study, which is designed as a qualitative study and adopts a hermeneutic approach, is phenomenology. Purposive sampling was used to interview 47 individuals who completed one or more of their undergraduate/graduate/Ph. D. studies in Germany, either lived in Germany for at least five years or was involved in professional work life in Germany and returned to Turkey at least two years ago. The data obtained from these interviews were analyzed with MAXQDA, a qualitative data analysis program. The main reason for the decision to return was prejudice and discrimination encountered in Germany. The main findings of the research are the experiences of discrimination in recruitment and promotion on the basis of ethnic and religious origin, in education as a result of the attitude of the teacher and in almost all areas of social life, including negative stereotypes attributed to ethnic and religious origin.

Keywords: Return Migration, Qualified Migrants, Turkish Diaspora, Discrimination, Germany.

Atıf/Cite as: Hopyar, Z. (2024). Geri Dönüş Motivasyonu Olarak 'Önyargı ve Ayrımcılık': Almanya'dan Dönen 'Nitelikli' Türkler. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 403-422. doi: 10.11616/asbi.1398614

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

*Bu çalışma 'Almanya'dan Türkiye'ye Geriye Göç Hareketi: Karar Verme ve Yeniden Uyum Süreçleri' başlıklı doktora tezi verilerinin bir kısmının kullanılmasıyla hazırlanmıştır.

¹ Dr., Zehra Hopyar, Sakarya Üniversitesi, zehrahopyar@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Uluslararası göç hareketliliğine dâhil olan kişilerin bir kısmı ya kendi ülkelerine dönmekte ya da başka bir üçüncü ülkeye gitmektedir. Yani küreselleşmenin geldiği bu son noktada uluslararası göç hareketliliğine katılan bireylerin çoğu hareketliliği sürdürmektedir. Dolayısıyla uluslararası göç olgusunu başlatan ve sonlanan bir süreç olarak okumaktan ziyade sürekliliğine vurgu yapılmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, geriye göç² (*return migration*) olgusuna yönelik uluslararası göçün sürekliliğinin altının çizildiği bir yaklaşım benimsenmektedir.

Emek göçü ile başlayıp aile birleşimiyle ve sığınma başvurularıyla devam eden Türkiye'den Almanya'ya göç hareketliliği Almanya'dan Türkiye'ye de hem emek göçüyle anavatana dönenler hem de Türkiye'nin tatil yörelerine göç eden Almanların varlığıyla karşılıklı olarak uzun yıllardır sürmüştür. İki ülke arasında oluşan bu göç koridorunun yarattığı sosyal ağlar çoğu zaman yeni hareketlilikleri de kolaylaştırıcı bir etkiye bulunur. 2000'li yıllarda başlayan Almanya'dan Türkiye'ye dönen nitelikli Türkler ile son yıllarda artan Türkiye'den Almanya'ya giden nitelikli Türkler bu göç koridorunun son dönemeçteki işaretleridir.

Almanya'da yaşamış nitelikli Türk göçmenlerin Türkiye'ye dönüş kararlarını etkileyen dinamiklerin anlaşılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu çalışmada lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya'da tamamlamış, en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye'ye dönmüş Türklerle görüşülerek dönüş motivasyonları anlaşılmaya çalışılmaktadır. Türkçe literatürde sınırlı sayıda araştırma ile çalışılan nitelikli geriye göç konusundaki bu çalışmanın ulusal alan yazına katkı sunması beklenmektedir. Çalışmada ilk olarak geriye göç teorileri ile önyargı ve ayrımcılık kavramlarından bahsedilmekte, ardından Almanya ve Türkiye arasındaki karşılıklı göç hareketliliklerinden ve son olarak da saha çalışmasından edinilen bulgulara değinilmektedir.

2. Geriye Göç Teorileri

Önceleri tek yönlü ve değişmeyen bir hareket olarak tanımlanan göç kavramına yönelik yeni açıklamalar getirilmiştir. Bunlardan biri de Ravenstein'in (1885) 'her ana göç akımı, dengeleyici bir karşı akım üretir' ifadesinden sonra göçmenlerin ülkelerine dönmeleriyle gerçekleşebilen bir çeşidinin söz konusu olmasıdır. Bu gelişmeden sonra zamanla ülkelerine dönen göçmenler yani 'geriye göç' olgusu sosyal bilimcilerin araştırma alanına girmiştir. Göç çalışmaları içinde görece hala yeni bir alana tekabül eden geriye göçü açıklamak üzere tam bir teorik çerçeve ortaya konmamıştır (Cassarino, 2004). Bunun farkındalığıyla geriye göç çalışmalarında ortaya konan tüm sınıflandırmaları yeniden gözden geçirerek en kapsamlı derlemeyi sunan Cassarino'nun kategorizasyonu bu çalışmada esas alınmaktadır. Cassarino bu çalışmasında neoklasik ekonomi modeli, yeni iş gücü göçü ekonomi modeli, yapısalçılık, ulusötesicilik ve sosyal ağlar olmak üzere beş farklı teoriyi ele alarak geriye göç bağlamında açıklamıştır.

2.1. Neoklasik Ekonomi Modeli

Neoklasik ekonomi modeline göre göç, bireylerin maddi gelirlerini artırmak için gerçekleşmektedir. Bu model göç veren ve alan ülkeler arasındaki ekonomik refah farklılıklarının neticesinde kişilerin göç ettiğini iddia etmektedir. Çoğu zaman kendi ülkelerinde elde ettikleri maddi kazançtan daha fazlasına erişme olasılığının yarattığı motivasyon insanların göç etmesine neden olmaktadır (Todaro, 1969). Geriye göç eden kişiler bekledikleri maddi geliri elde edemedikleri durumlarda ülkelerine dönen 'başarısız' olan kişilerdir. Yani göçmenin ülkesine dönmesi durumu bir 'başarısızlık' halidir. Cassarino'ya göre bu yaklaşım göçmenleri sadece yüksek gelir elde etmek isteyen değil aynı zamanda aile kurma/sürdürme ve temelli bir yaşam alanı bulma niyetiyle gittikleri ülkelerde daha uzun süre kalmak isteyen kişiler olarak görmektedir (2004: 255).

² Kavramın uluslararası yazındaki kullanımı olan 'return' ifadesinin Türkçe'deki karşılığı olarak geriye göç (Yılmaz Şener ve Türgen, 2018; Gedikoğlu ve Akbaş, 2019; Sunata, 2014), geri dönüş göçü (Bilecen, 2018; Kenar ve Yoldaş, 2019) gibi ifadeler kullanılmıştır. Kelimelerin ilgili dile çevrildiği süreçte her zaman birebir karşılığı bulunamamakta veya birden fazla kelime ile ifade edilebilmektedir. Bu çalışmada da 'return migration' ifadesine karşılık daha çok kullanıldığına tanıklık edilen 'geriye göç' çevirisi tercih edilmiştir.

2.2. Yeni İş Gücü Göçü Ekonomi Modeli

Yeni iş gücü göçü ekonomi modeline göre geriye göç planlı bir sürecin parçasıdır yani geri dönen birey hedefine ulaşmış 'başarılı' olmuştur. Cassarino da yeni iş gücü göçü ekonomisine göre geriye göçü, tüm aile için planlanmış bir stratejinin ve ilk başta konulan hedefe 'başarılı' biçimde ulaşmanın sonucu şeklinde ifade etmektedir (2004: 255-256). Görüldüğü gibi Neoklasik Ekonomi Modeli'nin birey üzerinden sürdürdüğü mali hesaplamalar yerini aileye bırakmış ve gelir maksimizasyonunu riskten kaçınma motivasyonu ile birleştirerek analiz kapsamını genişletmiştir (King ve Christou, 2008). Burada göçmen bireyin ailesiyle planladığı mali birikimi yaptıktan sonra ülkesine geri dönme amacı göç boyunca sürmektedir. Dolayısıyla ülkesine dönen kişi planladığı maddi geliri elde etmiş, hedefine ulaşmış ve başarmıştır.

2.3. Yapısalcılık

Yapısalcı yaklaşıma göre geriye göç yalnızca bireyin deneyimi değil aynı zamanda geri dönülen ülkedeki toplumsal ve kurumsal faktörlerin de dahil olduğu daha geniş bir perspektif üzerinden okunmaya ihtiyacı duymaktadır. Yani neoklasik ekonomi ve yeni iş gücü göçü ekonomi modellerinden farklı olarak geriye göçün anlaşılmasında köken ülkedeki yapısal faktörlerin, geriye göç kararı ve anavatandaki yeniden uyum sürecinde bireylerin beraberinde götürdükleri mali kaynakların belirgin etkisine dikkat çekilmektedir. Buradan hareketle anavatana dönen kişilerin ülkedeki ekonomik gelişmeyi nasıl etkileyecekleri ve aslında artırabilecekleri yapısal yaklaşımın odak noktalarından biridir (Cassarino, 2004: 260). Yapısalcı yaklaşım geriye göçü ekonomi modellerindeki başarı-başarısızlık dikotomisinden kurtararak 'hem başarı hem başarısızlık' olabilen bir nitelik üzerinden açıklamaktadır.

Yapısalcı yaklaşımda çokça başvurulan ve daha çok ilk kuşak göçmenlerin geriye göç deneyimlerinin sınıflandırma çabasından doğan kategorizasyona göre geriye göç dörde ayrılmaktadır: Başarısızlık sebebiyle geriye göç, muhafazakâr geriye göç, emeklilik nedeniyle gerçekleşen geriye göç ve yenilikçi geriye göç (Cerase, 1974: 251-259):

Başarısızlık sebebiyle geriye göç (*return of failure*): Gidilen ülkeye göçmenin uyum sağlayamama durumlarında gerçekleşmektedir. Gidilen ülkedeki uyum sürecini önemli ölçüde etkileyen dil bariyeri ile önyargı ve ayrımcı tutum bireyler için 'itici' faktörlerdir. Göç edilen ülkeye uyum sağlayamadan dönen bu kişilerin anavatana yeniden uyum sorunları çok görülmemektedir. Ayrıca bu kişilerin anavatana mali etkisi sınırlıdır.

Muhafazakâr geriye göç (*return of conservatism*): Göçün başlangıcından bu yana geri dönmenin planlandığı geriye göç çeşididir. Hedeflediği finansal birikimi sağladıktan sonra ülkesine dönen göçmenler bu gruba girmektedir. Bu gruba giren göçmenler gittikleri ülkedeki yabancılık hissine rağmen para biriktirme, anavatana para gönderme, anavatanda gayrimenkul edinme gibi geleceğe dönük kurgularını memleketi üzerinden sürdürdüklerinden göç ettikleri ülkelerde daha uzun süre yaşarlar. Kendi kültürel değerlerine uygun bir yaşam biçimini buldukları ülkelerde de sürdürmekte ve anavatana döndükten sonra yeniden uyum sürecinde sorun yaşamamaktadırlar.

Emeklilikten dolayı geriye göç (*return of retirement*): Göç edilen ülkedeki iş yaşamının sonuna gelmesinin ardından yaşlılık günlerinin anavatanda geçirilmesinin planlanmasıyla gerçekleştirilen geriye göçtür. Bu kişilerin -çoğunlukla yaşları gereği- anavatana gelişimine yönelik katkısı nerdeyse bulunmamaktadır.

Yenilikçi geriye göç (*return of innovation*): Yaşadıkları ülkeye iyi seviyede uyum sağlamış, toplumun aktif bir üyesi olmuş, belirli bir donanım ve birikimi sağlamış kişilerin ülkelerine dönmesidir. Bu bağlamda geri dönen göçmenler kendilerini 'değişimin temsilcileri' olarak tanımlamakta, yurtdışında edindikleri sosyal ve kültürel sermayelerini anavatana aktararak gelişimine katkı sunmayı amaçlayan kişilerdir.

Cerese'nin geriye göç eden göçmenleri kategorize ettiği bu çalışmanın ardından göçmenlerin niyetleri, motivasyonları ve uyum kalıplarının referans alındığı yeni bir sınıflandırmaya gidilmiştir (Gmelch, 1980). Geriye göçün göçmenlerin anavatanında karşılaşmayı umduğu fırsatlar ve yaşanan ülkedeki fırsatlar olmak üzere belli başlı durumsal ve yapısal faktörler tarafından yönlendirildiği düşünülmektedir. Fakat bu faktörlerin değerlendirilmesinin ancak geriye göç ettikten sonra mümkün olması göçmenleri geriye göç için hazırlıksız kılmaktadır (Gmelch, 1980: 137-141). Anavatanındaki ekonomik durum, siyasi gelişmeler ve toplumsallık geriye dönen göçmenin beklentileriyle uyumlu olmadığı durumlarda yeniden uyum süreci zorlaşmaktadır.

Göç edilen ülkede kalma süreleri ve niyetlerine göre yapılan sınıflandırmaya göre kalıcı olması düşünülen ve kalıcı olan, kalıcı olması düşünülen ama geriye göçle sonuçlanan, geçici olması düşünülen ve kalıcı olan, geçici olması düşünülen ve geriye göçle sonuçlanan göçler olmak üzere dört gruptan söz edilmektedir (King, 1986: 13).

2.4.Ulusötesicilik

Ulusötesicilik (*transnationalism*) göçün karşılaştırdığı toplumlarda göçmenlerin gittikleri ülkeye uyum sağlamaları veya gidilen ülkede asimile olmaları dikotomisine üçüncü bir yol açmıştır. Buna göre göçmenlerin hem gittikleri ve yaşadıkları ülkelerle uyumu yakalaması hem de anavatanlarıyla sınırları aşan biçimde kurdukları ve sürdürdükleri bağların varlığı mümkün olmaktadır. Ulusötesici yaklaşım, göç deneyimini hem gidilen hem terkedilen ülkelerin birlikte değerlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Ulusötesicilik 1960'lı yıllar itibariyle geriye göçün anlaşılmasında başvurulan başlıca kavramlardan biri olmuştur. Hem yaşadıkları ülkeyle hem de anavatanla bağların sürdürüldüğünü ifade eden bu yaklaşıma göre geriye göç, kişilerin nihai durağı değildir.

Ulusötesicilik, göçmenlerin yaşadıkları ülke ve anavatan toplumlarını birbirine bağlayan çok katmanlı toplumsal ilişki kurma ve sürdürme sürecidir (Basch ve diğerleri, 1994: 6). 2000'li yıllarla birlikte kavrama yönelik yeni tanımlamalar getirilmiş ve çerçevesi genişlemeye başlamıştır. Bu genişlemede iletişim, ulaşım ve medya araçlarındaki gelişmelerin bireylerin her iki ülkeyle bağlarını kuvvetlendirmesinin payı çoktur. Levitt ve Schiller -derinleşen anlamıyla- ulusötesi göçü göçmenlerin 'aynı anda birden fazla toplumda' sürekli yeniden üretilen ve 'akışkan sosyal alanlarda' gerçekleşen bir 'hareketlilik' olarak tanımlamıştır (2004). Levitt'e göre bu hareketliliğin içinde yalnızca insanlar değil onunla ilişkili para, fikir, kimlik, norm gibi çok sayıda değer de bulunmakta ve insanlarla beraber hareket etmektedir. Bu değerlerin göç hareketliliğinde yer alması, sadece hareketlilik içindeki göçmen bireyi değil, yaşadıkları ülke ile anavatan toplumlarını da etkilemektedir (2001).

Ulusötesicilik paradigmasının dönüşümünü anlamaya yönelik tarihsel perspektife bakıldığında ilk olarak gelişmiş ülkelere giden göçmen işçilerin ülkelerine gönderdiği işçi dövizlerine duyulan ihtiyaç nedeniyle buna yönelik politikaların uygulanması akla gelmektedir. İkinci sırada nitelikli göçmenlerle nitelikli olmayanlara gösterilen kabul sürecindeki farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar nitelikli kabul edilmeyen göçmenlerin zorunlu biçimde ulusötesi alana itilmesine niteliklilerin ise ulusötesi alana yönelik tutumlarını gönüllü bir biçimde şekillendirmelerine neden olmaktadır. Medya, ulaşım, iletişim alanlarındaki önemli gelişmelerin ve uluslararası ekonominin yoğunlaşmasının ulusötesi hareketlilikleri kolaylaştırması üçüncü etkeni oluşturmaktadır (Levitt ve Jaworsky, 2007: 133).

Göçmenlerin ulusötesi alanda ekonomik, siyasi, dini, kültürel ve toplumsal pratikleri söz konusudur. Ekonomik pratiklerin başında işçi dövizleri gelmekle birlikte bireysel yatırımların yapılması ve aile üyelerinin veya tanıdıkların ihtiyaç duyduğu durumlarda mali destekte bulunulması gelmektedir. Her iki ülkedeki seçimlere katılım gösterilmesi, siyasi partilere veya derneklere üye olunması, lobicilik gibi faaliyetler göçmenlerin ulusötesi siyasi pratikleri arasında yer almaktadır. Göçmenler aynı dine inanan insanlarla dini aidyetleri sayesinde ulusötesi pratiklerini gerçekleştirebilmektedir. Anavatanındaki aile ve arkadaşlarla gerçekleşen telefon veya görüntülü görüşmeler, yaşanan ülkede diasporanın diğer üyeleriyle toplu görüşmeler, ortak etkinliklerin düzenlenmesi, müzik, sinema tiyatro, edebiyat gibi sanat dallarıyla ilgilenilmesi veya gelişmelerin takip edilmesi, ana dilin öğrenilmesinin teşvik edilmesi gibi pek çok faaliyet

göçmenlerin ulusötesi kültürel pratiklerinin içinde düşünülmektedir. Sınırları aşan aile ve akraba bağlarına dair her türlü hareketlilik ulusötesi pratiklerin arasında sayılabilir.

Geriye göçte ise ulusötesi bağlar ve pratikler ortadan kalkmaktan öte çoğu zaman yeniden oluşturulmakta veya tersine dönmektedir. Bu durum King ve Christou tarafından 'tersine ulusötesilik' (*reverse transnationalism*) kavramıyla açıklanmıştır. Buna göre ilk sosyalleşmesini ev sahibi ülkede yaşayan veya orada doğan ikinci kuşak göçmenlerin anavatana dönmeleri durumunda genellikle o ülkeyle ters ulusötesi bağlar oluşturarak bunları sürdürdükleri görülmüştür (2014: 26).

2.5.Sosyal Ağlar

Göç alan ve göç veren ülkelerde göç hareketliliğine dahil olan ilk kişiler 'öncü göçmen' olarak adlandırılmakta ve diğer bireylerin göç etmesinde önemli rol oynamaktadır. Göç etmek isteyen kişilerin çoğu için bu öncü göçmenlerin deneyimleri önemli bulunmaktadır. Zamanla bu zincirin halkaları çoğalmakta ve bu sayede göç hareketliliğinin sürekliliği sağlanmaktadır. Sosyal ağlar bireylerin göç etme isteğini artırmakta ve önemli bir sosyal ağın oluşmasını mümkün kılmaktadır.

Göçmenler yaşamış oldukları göç tecrübelerini çeşitli ilişki ağları vasıtasıyla yeni göçmenlere aktarma eğilimindedirler. Faist'e göre uluslararası göçlerde göçmenler kendilerinden önce giden göçmenlerin ayak izlerini takip ederek onlara bağımlı olmaktadır (Faist, 2003: 236).

Sosyal ağların varlığı bireyin göç kararını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu sosyal ağın bireye ne kadar güven verdiği ve yakın hissettirdiği göç sürecindeki etkisinin boyutunu gösterir. Bu nedenle bireylerin üzerindeki etkisi nedeniyle 'aile' tarafından sağlanan sosyal ağların göç hareketlilikleri üzerinde etkisi belirgin biçimde yüksektir. Topluluk ve akrabalık bağlarının göç kararlarını etkilemesine dair aşağıdaki hipotezler sunulmuştur (Haug, 2008: 2-3):

Yakınlık hipotezine göre bireylerin halihazırda yaşadığı yerde arkadaş ve akrabalarının bulunması göç etme eğilimini azaltmaktadır. Çünkü kurulmuş yakın bağlar, yüksek güven duygusu, yapılan manevi yatırımlar ve bunların hiçbirinin olmadığı bir toplulukta mücadele vererek yaşama fikri göç etmeme eğilimini güçlendirmektedir.

Bilgi hipotezine göre arkadaş ve akrabalarla farklı yerlerde yaşayan bireylerin göç etme eğilimi artmaktadır. Kişinin yaşadığı yerle arkadaş ve akrabalarının yaşadığı yer arasında mesafe arttıkça bilgi dolaşımı azalmaktadır. Bilginin azalması göç kararını etkileyeceğinden az bilgiye ulaşılması göç etme eğilimini de düşürmektedir.

Kolaylaştırıcı hipotezde ise arkadaş ve akrabalar iş ve barınma başta olmak üzere çoğu konuda teşvik edici ve destekleyici olduklarından kişinin kendi buldukları yere göç etmesine yönelik telkinde bulunarak göç üzerinde etkide bulunurlar.

Çatışma hipotezine göre yaşanan yerdeki sosyal ağlar içindeki çatışmalar 'itici' faktör olarak kişinin göç etmesini teşvik edebilir.

Teşvik edici hipotezde ise yaşanan yerdeki koşulların bireyler için itici faktör haline gelerek hayatlarını etkilemesiyle ortaya çıkmaktadır. Ailelerin aile üyelerinden bir veya birkaçını iş nedeniyle göç etmeye teşvik etmesi buna örnek gösterilebilir.

Sosyal ağların göç hareketliliklerindeki rolü yalnızca gidilecek ülkedeki aile, arkadaş ve akraba ilişkileriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda olası geri dönme durumunda da söz konusu olmaktadır. Yani anavatana dönen bireyler de sosyal ağlara ihtiyaç duymaktadır.

Göç edenlerin ayrıldıkları ülkeyle var olan bağlarını sürdürmeye veya yeni bağlar oluşturmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Kurmaya çalışılan bu ilişkilere 'sosyal sermaye'³ denilmektedir. Bu ilişkilerin yalnızca aile, arkadaş gibi yakın ve dar bir çevrede olması 'bağlayıcı sosyal sermaye', daha uzak kişiler ve organizasyonlar gibi geniş bir çevrede olması ise 'köprü kuran sosyal sermaye' olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bireyin sahip olduğu sosyal sermaye göç kararını etkilemektedir.

Geriye göç sürecinde de bireyin göç ettikten sonraki süreç için belli başlı hazırlıklar içine girmesi gerekmektedir. Cassarino'ya göre 'kaynakların seferber edilmesi' (*resource mobilization*) ve 'hazırlık yapılması' (*preparedness*) geriye göçün gereklilikleri arasındadır. Geriye göç için gerekenlerin yapılması ve hazırlanılması yani geriye göçün öncesi ve sonrasına dair planlı olunması gerekmektedir (2004: 271-275). Bu yaşanılacak şehrin seçimi, çocukların eğitimi, iş bulma, şehrin olanakları, akraba ve arkadaşlara mesafesi gibi pek çok dinamiği içermektedir. Tüm bunların sağlanması için göçmenler sosyal sermayelerine başvurarak süreci yönetmektedirlerdir.

3. Önyargı ve Ayrımcılık

Önyargı Latince'deki *prae* (ön) ve *judicium* (yargı) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Allport, 1954). Kavrama yönelik çok sayıda tanımlama yapılmıştır. Önyargı, bireyin bir grupta taşıdığı aidiyet bağından dolayı olumsuz inanç ve toplumsal tutumla yaklaşmak ile olumsuz veya ayrımcılık içeren davranışlar sergilemektir (Brown, 1995). Önyargı kavramı Bilgin (2003) tarafından bir grubun üyelerine yalnızca o gruba ait olmaları nedeniyle gerçeklikten uzak, peşin hükümlü verilen olumsuz bir tutum olarak tanımlanmıştır. Bir grubun üyelerine yalnızca o grubun üyeleri olmaları nedeniyle olumsuz inanç ve tutumlarla yaklaşmaya ve hatta ayrımcı davranışlarda bulunmaya önyargı denmektedir (Hogg ve Vaughan, 2014: 359). Görüldüğü gibi daha basit bir ifadeyle önyargı, birey, olay veya durum fark etmeksizin söz konusu hususta yeterli bilgiye sahip olmadan 'diğerlerine' yönelik taşınan kanıdır.

Önyargı konusunda çalışanların başında gelen Allport geleneksel görüşe göre önyargının duygusal, bilişsel ve konatif olmak üzere üç bileşeni olduğundan söz etmektedir: Tutum nesnesi ve onun sahip olduğuna inanılan nitelikler hakkındaki genelde olumsuz olan güçlü duygular duygusal bileşen, tutum nesnesine dair inançlar bilişsel bileşen ve tutum nesnesine karşı belli bir biçimde davranma niyeti konatif bileşendir (1954: 6).

Allport bazı kuramlar tarafından önyargının nasıl açıklandığına değinmiştir. Bu kuramlar tarihsel, sosyokültürel, durumsal, psikodinamik, fenomenolojik, ve uyarıcı temel alan yaklaşımlardır (Allport, 1954: 208- 217): Tarihsel yaklaşıma göre tarihteki çatışma ve olaylar önyargıların nedenlerini oluşturur. Fakat bu kuramcıların Marksist yaklaşımdan hareketle önyargıların nedenlerini yalnızca ekonomiye dayandırması kavramı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Hızlı gelişen kentleşmenin belirsizlik ve güvensizliği de beraberinde getirmesi istenmeyen veya sevilmeyen dinamiklerin belli başlı gruplarla anılmasına ve dolayısıyla onlara yönelik olumsuz duygu ve tutumların ortaya çıkmasına neden olduğunun düşünüldüğü kuram ise sosyo kültürel yaklaşımdır. Durumsal yaklaşıma göre önyargıların çevrede görülen ve yaşanan durumlardan etkilenecek, gruplar arası ilişkilerin türü ve yoğunluğunun da tesiriyle oluştuğuna inanılmaktadır. Önyargıların insanın doğasından kaynaklandığını, dış faktörlere odaklanmanın yanıltıcı olacağını iddia eden dördüncü yaklaşım ise psikodinamik yaklaşımdır. Bireylerin dünyayı algılama biçimleri, inanışları, kültürel ve tarihsel özellikler fenomenolojik yaklaşımda önyargıların oluşturan unsurlardır. Uyarıcı temel alan yaklaşıma göre diğerlerine yönelen olumsuz tutumların ortaya

³ Sosyal sermaye kavramının kuramsal sosyolojik analizi Bourdieu, Coleman, Putnam ve Fukuyama tarafından yapılmıştır. Bourdieu kültürel farklılıklar ve toplumsal tabakalaşma bağlamında sermayeye değinerek dördü (ekonomik, kültürel, sosyal, simgesel) bir sınıflandırmaya gitmiştir. Coleman sosyal sermayeyi birey için bir sermaye değeri olarak görmektedir. İletişim ağları ve normlar üzerinden kavramı ele alan Putnam'ın yanında Fukuyama da güven kavramını sosyal sermayenin temel unsuru olarak ifade etmiştir (Field, 2008: 18-56).

çıkmasında uyarının doğasının payı olmakta ve bu gruplar arası algılanan farklılıkları büyüterek önyargıların doğuşuna neden olmaktadır.

Bireyin dış gruba yönelik olumsuz düşüncelerinin duygusal bileşenini önyargılar, davranışsal bileşenini ise ayrımcılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla ayrımcılık önyargının duygusal bileşeninin davranışsal boyutunun öne çıkmasıdır. Bu nedenle ayrımcılık, kişilerin bireysel özelliklerinden ziyade buldukları gruba dair sahip olunan önyargı yani olumsuz tutum neticesinde olumsuz davranışlarda bulunulmasıdır. Çoğu zaman önyargılı olunan gruba sosyal mesafe konulmaktadır.

Feagin ve Eckberg dört tür ayrımcılıktan söz etmektedir (1980, 10-12): Bunlardan ilki baskın gruptan bir bireyin, büyük ölçekli bir kurumsal ya da örgütsel ortamda yer almadığı durumlarda, alt grup üyelerine karşı kasıtlı olarak zararlı eylemlerde bulunmasına tekabül eden 'izole ayrımcılık'tır. 'Küçük grup ayrımcılığında' ise küçük bir baskın gruba ait bireylerin birlikte hareket ederek bir alt grubun üyelerine karşı kasıtlı olarak gerçekleştirdiği olumsuz eylemlerdir. Çoğu linç eylemi bu tür ayrımcılığa örnektir. Üst grubun üyeleri üzerinde farklı ve olumsuz bir etkiye sahip olan, kurumsal olarak veya toplum tarafından öngörülen ve yönlendirilen eylemleri kapsayan bu türe ise 'kurumsallaşmış ayrımcılık' adı verilmektedir. 'Dolaylı kurumsallaşmış ayrımcılık' ise önyargı veya zarar verme niyetiyle motive edilmeyen, bir alt grubun üyeleri üzerinde olumsuz ve farklı bir etkileri olan, kurumsal veya toplumsal olarak yönlendirilen uygulamalardır.

Bireyler tarafından ten rengi, fiziksel özellikler, etnik köken, kültürel aidiyet gibi değişkenler nedeniyle diğer kişiler tarafından kendisine olumsuz davranıldığına inanılması ise algılanan ayrımcılık olarak tanımlanmaktadır (Montes, 2010: 8). Bu algılanan ayrımcılıkla bireyler gündelik hayatlarında baş etme için bazı 'taktik' ve 'stratejilere' başvurabilmektedir. Bu taktik ve stratejiler toplumda zayıf olanın güçlü olana yönelik geliştirdiği tutum ve davranışlardır (De Certau, 2008: 114). Bu taktik ve stratejiler baskın grubun 'diğerlerine' karşı yönelttiği soru, ima, tutum gibi bilimum olumsuzluğa karşı üretilen bazen mizah bazen beklenen 'örnek insan' olabilmektedir. Almanya'daki yüksek nitelikli Türk göçmenlerin gündelik hayat deneyimleri ve baş etme süreçlerinde bu taktik ve stratejilere nasıl başvurduğunu gösteren araştırmalar yapılmıştır (Ağca Varoğlu, 2020). Almanya'da yaşayan nitelikli Türkler tarafından algılanan ayrımcılığa karşı mücadelede 'sınır çizme' ve 'yeniden konumlanma' davranışlarına başvurma süreçlerine ilişkin çalışmalar da mevcuttur (Yanaşmayan, 2016). Yine Almanya ve Amerika'dan Türkiye'ye dönerlerin algılanan ayrımcılık deneyimleri ile Barı Avrupa'dan döner ve içlerinde nitelikli göçmenlerin de olduğu araştırmada önyargı ve ayrımcılığın nasıl dönüş motivasyonlarını etkilediğine dair çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Yılmaz Şener, 2019 ve Kunuroğlu, 2018).

4.Almanya ile Türkiye Arasında Göç ve Geriye Göç

Avrupa ülkeleri sanayileşmenin ortaya çıkarttığı iş gücü ihtiyacını çevrelerindeki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler aracılığıyla sağlamıştır. Bu ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Yani Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç süreci emek göçünün bir parçası olarak başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya ülkenin yeniden kalkınmasını sağlamak amacıyla belli başlı sanayi kollarında çalışmak üzere iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerle iş gücü anlaşması imzalayarak bu ihtiyacını gidermeye yönelik adım atmıştır. İki ülke arasında 1961 yılında imzalanan anlaşmaya kadar bireysel girişimleriyle Almanya'ya gidenler olmuştur. Özellikle staj yapmak amacıyla mesleki gelişimlerini artırmak amacıyla sanat okullarından gidenlerle birlikte sanayi kollarında deneyimli ustaların isimlerinin belirtilerek masraflarının işverenler tarafından karşılandığı süreç işçi göçünün ilk nüvelerini oluşturmaktadır (Abadan-Unat,2017 :83-84).

Türkiye'deki işsizlik nedeniyle iş arayışının artması ile Almanya'nın işçi ihtiyacının doğması 1961 yılındaki iş gücü anlaşmasının imzalandığı döneme denk düşmektedir. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki göç hareketliliği kısa zamanda büyük rakamlara⁴ ulaşmıştır.

Anlaşmaların 'dönüşümlülük' ilkesi gereğince her iki devlet de göçün belli bir zamanla sınırlı olacağını düşünmüştür. Alman devleti belli bir süre için işçi ihtiyacının karşılanmasını sağlamak Türkiye de belli deneyimin elde edilmesinin ardından ülkeye dönülüp kalkınmaya katkı sunulmasını beklemiştir (Abadan-Unat, 2017: 86). Fakat iki ülkenin 'geçicilik' temennisi karşılığını bulmamıştır. Almanya'ya Türk işçilerin işçi pozisyonunda gelişi 1973 yılındaki Petrol Krizi nedeniyle durdurulan işçi alımlarına kadar devam etmiştir. Durdurma kararına rağmen hem aile birleşimiyle hem de yasal olmayan yollarla gelip izinsiz çalışmaya başlayanlarla Türkiye'den Almanya'ya göç sürdürülmüştür. Türkiye'deki 1980 askeri darbesi Almanya'ya sığınma başvurusunda bulunarak göçün sürmesine neden olmuştur. Almanya'daki Türk işçi sayısının sürekli artması Alman devletinin gündemine geriye göçü teşvik edici uygulamaları getirmiştir. 1983 yılında Almanya'da yürürlüğe giren Geriye Göçü Teşvik Yasası ile 1 Ekim 1983- 30 Haziran 1984 tarihleri arasında Türkiye'ye dönmeyi kabul eden Türk göçmen işçilere 10500 Mark, çocuk başına da 1500 Mark ödenmesi taahhüt edilmiştir. Buna rağmen 1984 yılında yaklaşık 250.000 kişi dönmüş ve bu, Almanya'daki Türk işçi nüfusunda 'beklenen' düşüşü sağlamamıştır. Doksanlı yıllar Almanya'da da diğer Avrupa ülkelerinde de Türklerin buldukları ülke toplumlarının bir parçası olduğunun kabul edilmeye başlandığı, vatandaşlık, uyum gibi konulardaki tartışmaların arttığı bir döneme tekabül etmektedir. Bu tartışmalar 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin politikalarında yaşanan değişimle birlikte 'Almanya'daki Türkler' yerine 'Türk diasporası'⁵ olarak anılmaya başlanmış, diasporaya yönelik politikaların kurumsallaşmasına yönelik kamu kurumları⁶ kurulmuştur.

Görüldüğü gibi ekonomik nedenlerle -bir traktör parası biriktirip dönmek- başlayan bu göç hareketliliği zamanla ailelerin ve akrabaların getirilmesi ve birikim yapılması planlanan meblağın toplanmasının planlanandan daha fazla zaman alması gibi nedenlerle süreklilik göstererek kalıcı hale gelmiştir. Bu kalıcılığa rağmen bireysel ve kitlesel geri dönüşler söz konusudur. İçduygu ve diğerlerine göre Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçler üç büyük kitlesel dönemde gerçekleşmiştir (2014): İlki 1966-1967'de yaşanan ekonomik kriz dönemi, ikincisi Petrol Krizi sonrasındaki ekonomik durgunluk süreci ve son olarak da 1983- 1984'te Almanya'da çıkarılan Geri Dönüş Teşvik Yasası ile yaşanan göçlerdir. İçduygu'nun Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçü sınıflandırdığı bu üçlü hareketliliğe dördüncü olarak 2000'li yıllarda Türkiye'deki olumlu ekonomik ve politik gelişmelerden etkilenerek gelen nitelikli Türklerin dönüşünü eklemek gerekmektedir. Bu son hareketlilikle beraber Almanya'dan Türkiye'ye alışlagelmiş geriye göçün karakteri değişmiştir.

Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçün ilk temsilcileri emekli olan birinci nesil göçmen işçilerdir. Kalan yaşamlarını ülkelerinde geçirmek üzere gelen bu emeklilerin bir kısmı Almanya'daki çocukları ve/veya torunları nedeniyle altı ay Almanya'da altı ay Türkiye'de olmak üzere iki ülke arasında yaşamlarını sürdürmektedir.

2005'lerde başlayıp yaklaşık on yıl kadar süren ikinci ve üçüncü neslin Türkiye'ye dönüşü ise bu ilk nesilden farklıdır. Öyle ki bu eğitilmiş ve iyi işlerde çalışan Türklerin anavatanına dönüşü hem Türk hem de Alman basınında dikkat çekmiştir. Türk Alman Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı'nın araştırmasında

⁴ 1968-1969 yıllarında Almanya'da bulunan Türk işçilerin sayısı 171.016'ya ulaşmıştır (Abadan-Unat, 2017: 90).

⁵ Diaspora kavramının tarihsel arka planı ve güncel tartışmaları ile Türkiye'nin diaspora politikalarına dair daha detaylı bilgi için bkz: Hopyar ve diğerleri, 2022: 49-54.

⁶ Bunlar yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, soydaş ve akraba toplulukları ile Türkiye'deki yükseköğretimde eğitimlerine devam eden uluslararası öğrencilere yönelik faaliyetlerde bulunan 'Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı', yurtdışında Türk dilini, kültürünü, sanatını öğrenmek isteyenlere eğitimlerle destek olma üzerine hizmet veren 'Yunus Emre Enstitüleri', tüm eğitim kademelerinde diasporaya yönelik eğitim faaliyetlerini koordine eden 'Maarif Vakfı', atalara ait topraklardaki ortak kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyetlerde bulunan 'Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı' gibi kurumlardır.

özellikle 20-35 yaş aralığında, iyi eğitilmiş, başarılı, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek Türklerin Türkiye'ye döndükleri⁷ görülmüştür (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

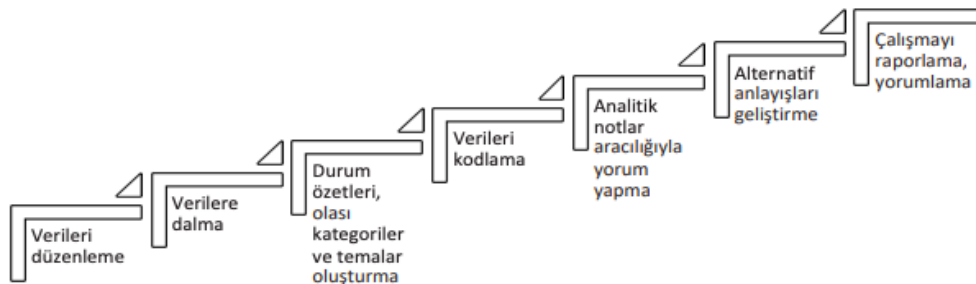
Bu nitelikli Türklerin dönüş motivasyonları ve döndükten sonra Türkiye'deki yaşamları çok katmanlı ve karmaşık bir sürece denk düşmektedir. Fakat geriye göç etmelerinin nedenlerinin başında Alman toplumunda deneyimledikleri önyargı ve ayrımcılık içeren tutum ve davranışlar olmaktadır (Kunuroğlu ve diğerleri, 2018; Yılmaz-Şener, 2019; Kılınc ve King, 2018). Şüphesiz ayrımcılığın geriye göç etmelerine neden olacak şiddette deneyimlenmesinin altında toplumsal ve kurumsal yaşamdaki iyi konumlarından duyulan rahatsızlık, eğitimleri nedeniyle bu ve benzeri hususlarda farkındalıklarının yüksek olması ve Almanlarla daha çok karşılaşmaları yatmaktadır.

5. Yöntem

Yorumsamacı yaklaşımın benimsendiği bu çalışmanın araştırma deseni fenomenolojidir. Bu yaklaşımda pozitivist paradigmanın teklik kabulünü reddederek sosyal dünyayı anlama gayretinin ancak bireylerin yüklediği anlamın referans alınmasıyla mümkün olacağı düşünülmektedir. Bir başka deyişle yorumsamacı yaklaşıma göre yaşanan dünya insan deneyimleri ve tutumlarının anlama ve yorumlanmasıyla kavranabilir (Kümbetoğlu, 2019: 28). Bu doğrultuda fenomenolojik araştırmalarda da bireylerin deneyimlerini 'nasıl' anlamlandırdıkları anlaşılmalı çalışılmaktadır. Creswell'e göre fenomenolojide bir fenomenle ilgili bireysel deneyimlere odaklanılmaktadır (2020: 79). Buradan hareketle çalışmada Almanya'dan Türkiye'ye dönen nitelikli Türklerin algıladıkları önyargı ve ayrımcılığı kendi deneyimlerinden yola çıkarak anlamlandırma süreçleri anlaşılmalı çalışılmıştır.

Nitel veri toplama tekniklerinden 'yarı yapılandırılmış görüşme' ile 'amaçlı (rastlantısal olmayan) örneklem' yöntemlerinden 'kartopu örnekleme' yoluyla 22'si kadın 25'i erkek olmak üzere 47 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118-122). 2021 yılında Temmuz-Kasım aylarını kapsayan dört aylık süreçte 14 ilde⁸ veri toplama süreci tamamlanmıştır. Katılımcıların yaşları en küçüğü 29 en büyüğü 67 olmak üzere genel yaş ortalaması 43,74'tür. Vatandaşlık durumlarına göre katılımcıların 16'sı Alman vatandaşı, 16'sı Türk vatandaşı, 15'i çifte vatandaştır. Çalışmanın konusu bağlamında katılımcıların tamamı 'nitelikli' kabul edilen en az lisans derecesine sahip kişilerdir. Buna göre katılımcıların 29'u lisans, 9'u yüksek lisans, 9'u doktora mezunudur. Türkiye'de çalıştıkları sektörler ağırlık olarak otomotiv, sağlık, gayrimenkul ve yatırım, eğitim ve yazılımdır.

Şekil: Nitel Veri Analiz Prosedürleri

Kaynak: Toker, A. (2022: 323)

⁷ Vakfın 2016 yılındaki araştırmasına göre 2006-2012 yılları arasında 253 bin Türk Türkiye'ye geri dönmüş, fakat Türkiye'deki beklentilerinin karşılanmaması üzerine 2016 yılının sonuna kadar bunların 130 bini Almanya'ya gitmiştir (Sputnik, 2017).

⁸ Veri toplama sürecinin tamamlandığı 14 il şu şekildedir: İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Antalya, Eskişehir, Sakarya, Aksaray, Kastamonu, Siirt, Artvin, Aydın, Sivas.

Bu çalışmada lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya’da tamamlamış, en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye’ye dönmüş Türklerle görüşülerek dönüş motivasyonları anlaşılmasına çalışılmaktadır. Burada belirtilen niteliklerden hareketle amaçlı örnekleme uygun biçimde yaş, cinsiyet, meslek, yaşanan şehir, Türkiye’ye dönüş tarihi, Türkiye’de bulunma süresi, ideojik farklılıklar, etnisite, din, ilk sosyalleşmesini⁹ Almanya’da geçirme ve Almanya’ya sonradan gitme gibi değişenlerin dahil edildiği bir örnekleme alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu değişkenlerin tamamının dönüş motivasyonları üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğuna inanıldığından örneklemin zenginliğinin sağlanmasına ihtimam gösterilmiştir. Katılımcılara ulaşma noktasında araştırmacının sosyal ve mesleki çevresi ile sosyal medya sitelerindeki paylaşımları temel iki araç olmuştur. Bunun yanında görüşülen katılımcıların araştırmacının başka katılımcılarla bağlantı kurması noktasında destek olması da örneklemin oluşmasında önemli bir katkı sunmuştur.

Araştırmanın ana sorusu Almanya’daki nitelikli Türklerin geriye göç etme kararlarını etkileyen faktörlerin neler olduğunun anlaşılmasına yöneliktir. Geriye göç etmeye yönelik karar alma süreçlerinin nasıl gerçekleştiğini, dönüş motivasyonlarının neler olduğunu, kararlarını etkileyen faktörlere yönelik gündelik yaşam deneyimlerinin neler olduğunu anlama gayreti ise araştırmanın temel alt sorularını oluşturmaktadır.

Nitel verilerin analizi sürecinde MAXQDA 2018 kullanılmıştır. Katılımcıların izniyle görüşmelerin tamamı ses kaydına alınmış ve araştırmacı tarafından yazıya aktarılmıştır. Bu metinler programa yüklenerek verilerin işleme sürecine başlanmıştır. Görüşmeler esnasında araştırmacının zihninde oluşturmaya başladığı tema ve kategoriler çerçevesinde kodlamalara başlanmıştır. Kodlama sürecinde hem yeni kodlar oluşturulmuş hem de kategoriler gözden geçirilerek değişiklikler yapılmıştır. Araştırmaya başlamadan önce bağlı bulunulan üniversitenin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’ndan gerekli izinler alınmıştır.

6. Bulgular

Katılımcıların Türkiye’ye dönüş kararlarını etkileyen başat faktör gündelik hayatın hemen her alanında hissedilen önyargı ve ayrımcılık deneyimleridir.¹⁰ İlk olarak önyargıyla karşılaşılan tutum ve davranışlardan örnekler verilmekte ardından da sırasıyla sosyal yaşamda, iş hayatında ve eğitimdeki ayrımcılık deneyimlerine değinilmektedir.

6.1. Önyargı: Türk ve Müslüman Olmak

Katılımcıların Almanya’da sıklıkla karşılaştığı önyargı içeren tutum ve davranışları doğuran belli başlı kalıpyargılar bulunmaktadır. Bu kalıpyargılar daha çok etnik ve dini kökene ilişkin şekillenmektedir. Türk kökenli ve Müslüman olmalarından ötürü sürekli karşılaştıkları, onlar için artık ‘klasikleşmiş’ fakat aynı zamanda da bıkkınlık hissettiren belli başlı sorular katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bunlar “sizde töre var mı?, kadınlar öldürülüyor mu?, develere mi biniyorsunuz?, başını baban mı kapattırdı?, ailen seni ne zaman evlendirecek?” gibi ötekileştirici ve yargılayıcı imalar içeren sorulara muhatap olma durumu katılımcıların tamamının gündelik hayatlarının bir parçası haline geldiği görülmüştür.

“...Almanya’da, bir tane konser var işte, Fazıl Say değil de başka biri geliyordu bir, piyano çalan başka bir sanatçı. Ondan bahsettim böyle tepkileri genelde şöyle oluyordu, ırkçı biriyse o. Aaa diyor Türkiye’de hani işte klasik müzik mi var, biliyor musunuz siz? Hani böyle seni, birisi de şey

⁹ Psikoloji biliminin öncüleri Sigmund Freud, Erik Erickson gibi isimler tarafından insan gelişiminin ilk altı yılının kişilik ve ruhsal gelişim için belirleyici öneme sahip olduğu, bu yıllarda yaşananların bireyin kalan ömrünü şekillendiren unsurların başında geldiği belirtilmiştir. Çalışmada da bu minvalden hareketle Almanya’da doğmuş veya altı yaşından önce Almanya’ya gitmiş olanları “ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar” kategorisine dahil ederken, altı yaş ve sonrasında Almanya’ya gidenler “sonradan gidenler” kategorisine dahil edilmiştir.

¹⁰ Bu alan araştırması neticesinde önyargı ve ayrımcılığın da içinde olduğu birbirinden farklı dönüş motivasyonları ile karşılaşılmıştır. Dönüş motivasyonları içinde başat rolü oynayan faktör önyargı ve ayrımcılık olmuştur. Makale yazımındaki konu ve teknik sınırlılıklar nedeniyle bu çalışmada dönüş motivasyonu olarak katılımcılar tarafından en fazla dile getirilen önyargı ve ayrımcılık hususları ele alınmıştır. Bu bağlamda dönüş motivasyonları teması altında uyum/adaptasyon kategorisi içinde önyargı ve ayrımcılık kodları oluşturulmuş, ayrımcılık ise kendi içinde eğitim, iş hayatı ve sosyal yaşam olmak üzere üç alt kodda ele alınmıştır.

dediydi Türkiye'ye izne gelmiş tatile, böyle şaşırarak biliyor musun orada doktorlar falan da var yani. Sahiden yani, bizi böyle eğitimsiz, doktor yok, hani klasik müzikten veya operadan hiç haberimiz yok. Seni illa o köşeye koymak istiyorlar, bir çekmece yapmışlar kendi kafalarında o çekmede böyle 200 yıl önce yaşayan, ilkel insanlar var diyeyim. Hani seni oraya koymuşlar..." (Katılımcı 39, Kadın)

Bir gruba atfedilen inançlar ve o grubun üyelerinin sahip olduğuna inanılan nitelikler sözü geçen gruba yönelik kalıpyargıları içermektedir. Kağıtçıbaşı'na göre ise kalıpyargılar çok tanınmayan ve bilinmeyen bir gruba dair başkalarından edinilen bilgiler bağlamında geliştirilen inançlardır (2014: 147). Aşağıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi "siz Müslümanlar hepiniz işte" derken etnisiteleri ve o doğrultudaki tüm kültürel normları, mizacı, karakteri, kimliği, vb yok sayan bir anlayışla yalnızca 'Müslüman olmaya' yönelik kalıpyargıların şekillendiği davranışlarla karşılaşmıştır.

"...Ben lise sonda, yani sınıf arkadaşlarımız da bunu çok yapar. Kapı kilitli mesela, hiç unutmam, sınıfın kapısı kilitli, bana şöyle yaptı "bombanla patlatsana" dedi. Yani teröristsin demek istiyor yani. Siz Müslümanlar hepiniz işte, Türk olmanın bir anlamı yok orada aynı o dini paylaşmakla ilgili.... İşte seni bu yaz evlendirecekler mi? Yoksa senin adın da mı Ayşe? Minik minik, ondan sonra işte senin kaç çocuğun var? Çocuk olduğumuzu biliyorlar ama işte kaç çocuğun var senin? Ondan sonra, annen baban Almanca bilmiyorlardır, onları veli görüşmesine çağırmayalım direkt böyle yola çıkmak." (Katılımcı 27, Kadın)

Kalıpyargılara dayanarak kişilerin sahip olduğuna inanılan ortak özellikleri açısından gruplandırmaya sosyal sınıflandırma denilmektedir. Bu durumda bireylerin ait olduğu sosyal sınıfın özelliklerine uygun davranması, sınıfıyla uyumlu bir yaşam tarzı benimsemesi beklenmektedir. Bunun aksi söz konusu olduğunda yani bireyin içinde bulunduğu inanılan sosyal sınıfla uyumlu olmayan tutum ve davranışlarının gözlenmesi durumunda bu yeni bilgi reddedilebilmekte, göz ardı edilebilmekte veya bireyin o sosyal sınıfın istisnası olduğuna ikna olunabilmektedir (Demirtaş Madran, 2018: 31). Bu doğrultuda Katılımcı 1'in ifadelerinde de görüldüğü gibi 'Almanya'daki Türkler' sosyal sınıfına atfedilen üniversite eğitimi alınması, başörtülü olunmaması, alkol kullanılmaması gibi özelliklere uyumlu olmayan davranışlara sahip kişilerle karşılaşıldığında o kişi sosyal sınıfının istisnası olarak kabul görmekte ve göz ardı edilmektedir.

"Hani aslında hem uzun yıllardır bizlerle, Türklerle veya hani Türkler dışında Müslümanlarla birlikte yaşıyorlar ama dinen konuları sık sık çok merak ediyorlar. ... İşte mesela neden başörtü takmıyorsun gibi böyle. Bu tarz böyle klişe artık yani cevap vermekten bıktığımız sorular. Tamamen aslında merak ettikleri için sormadıklarını çok iyi biliyoruz. Onlarla da beraber doğup büyüdüğümüz için artık. Bu tarz sorularla işte, alkol kullanıyor musunuz, işte aileniz buna kızıyor mu, şöyle yapıyor mu? İşte Türkler hakkında klişeleşmiş sorularla karşılaşıyorsun." (Katılımcı 1, Kadın)

Bir sosyal sınıfa dair yapılan genellemelerle sınıf içi benzerlikler sınıf dışındakilerle farklılıklar yeniden üretilerek sosyal sınıflar arasındaki mesafe keskinleşmektedir (Demirtaş Madran, 2018: 31). Aşağıda Katılımcı 2'nin ifadelerinde belirttiği gibi 'Türkler nasıldır?' sorusuna 'üçkâğıtçı, eğitimsiz, devlet yardımlarıyla geçimini sağlayan' gibi özellikler atfedilmektedir.

"Yani yabancı olman, Türk olman, böyle bir kimlik negatif genellekle. Onun öncesi de belli işte, hırsızlık yapan, işte dolandırıcılık yapan, üç kağıtçı olan, okumayan, devletin sırtından geçinen, yardım alan, maddi yardımlar alan, bu parametreleri çok etkiliyor Almanya'da. Bu bazı insanları çok etkiliyor. Örneğin siz bir, ben çok rast geliyordum işte alışveriş yaptığınızda insanlar size böyle

bir ters ters laf söyleyebiliyor, otoparka park ettiğinizde böyle bir, bi cümle sarf etmek istiyor....”
(Katılımcı 2, Erkek)

Bu ‘Türk olmak’ meselesinin çerçevesini çizen algının temelinde çoğunun eğitim seviyeleri düşük ve niteliksiz işlerde çalışmak üzere Türkiye’nin kırsal bölgelerinden Almanya’ya giden göçmen işçilerin kendi kültürel normları ve günün koşulları çerçevesinde kurdukları yaşamları, ‘Türk gibi’ yaşamaları yatmaktadır. Dördüncü kuşağına ulaşmış heterojen bir Türk diasporası varlığına rağmen Almanlar tarafından ‘Türk olmaya’ atfedilen çoğu nitelik hala o günlerin Türkiye’sine aittir.

“Okulda da yine ezberim çok güçlüydü ve böyle edebiyatta Almanca dersi çok başarılıyım. Hocam hep derste şunu diyordu, ya nasıl olur da bir Almancı olan ... (Katılımcının ismi) hepinizden iyi not alıyor falan diyordu ve ben bunu yıllar sonra düşünüyorum, ya bu iltifat mıydı, hakaret miydi hala anlamış değilim. Yani neden yabancı olup da olunmuyor mu mesela. O herhalde iltifat ediyordu ama diğer öğrencilere beni örnek göstermesi yani aslında biraz da hakaret gibiydi. Hep böyle şeyler yaşanıyor tabii.” (Katılımcı 19, Kadın)

Türklerin Almanya’daki varlığının göçmen işçilere dayanması aynı zamanda iş hayatında yer alabileceğiniz sektör veya pozisyonların da dışına çıkılamayacağı anlamına gelmektedir. Yani iyi iş yerlerinde ve iyi pozisyonlarda çalışılamayacağına dair de kalıpyargılar bulunmaktadır.

“Stajyer hâkime olarak çalıştığımda, hâkime hanım özel kartını, tabi özel kartı oluyor tabi ordakilerin çalışanların, kadın da kartını verdi, git şuradan fotokopi yap gel dedi. O esnada bir sekreter, dandik birisi aslında tabiri caizse, kıyırık birisi, kadın geldi, “sizin burada ne işiniz var, burası şey umumi fotokopi değil ki falan” dedi. Ben de baktım, dedim “Allah Allah umumi fotokopi çektiğimi de nerden çıkardınız” falan dedim böyle. “Ne demek yani ben de bir stajyer hakimeyim” dedim, ağzı açık kaldı. Çünkü yani oralarda çime ayak basmış birileri yok, öyle bir alan ki tamamen Almanların egemen olduğu bir alan. Yabancıların bir de hani başörtülülerin hayatta oraya girmesi söz konusu bile değil. İlk seneniz orada ve kadın seni oraya bir türlü de oraya, bağdaştırıyor. “Bu kadının burada ne işi olabilir” düşüncesiyle ilerliyor. Bu ciddi bir ayrımcılıktır, ciddi bir diskriminasyondur aslında. Ama bu mevcuttur. Yani sorabilir bir de ne işiniz var, affedersiniz diyebilir ve burada ben hakimeyim, stajyerim diyebilirdim. Ama bu kadın bu yolu tercih etmedi bilinçli bir şekilde ve böyle bir aşağılamayla yaklaştı.” (Katılımcı 19, Kadın)

İyi bir pozisyonda Türk olarak çalışabilmenin sınırlılıklarını zorlayan söz konusu kişinin aynı zamanda Müslüman olmasıdır. Çok katmanlı bir baskı modeli sunan ‘kesişimselliğin’¹¹ (*intersectionality*) işaret ettiği gibi kişinin sosyal kimliklerinin keşiştiği her bir noktada karşılaşacağı hak ihlali artmaktadır. Katılımcı 19 örneğinde olduğu gibi kişinin ‘Müslüman ve göçmen kökenli bir kadın’ olmasından dolayı bu üç sosyal kimliği nedeniyle eşitsizliklere maruz kalabilmekte veya önyargılı tutumlarla karşılaşabilmektedir.

2019 yılında yayınlanan “Ama sen hiç Türk’e benzemiyorsun! (*You don’t look like Turkish!*)” isimli yazısında Türkmen (2019), bu ifadeyle karşılaşan kişilerin övgü mü yergi mi olduğundan emin olamadığı Türklüğe atfedilen kalıpyargılara işaret etmektedir. Türkmen’e göre bu ifade sadece etnik köken veya ulusal kimlikle ilgili olmamakta aynı zamanda sosyo ekonomik statü, din ve kırsal geçmişle de ilgilidir.

“Ve bu arkadaş çevremde de sürekli işte sen nesin, sen nerelisin, ... diye benim en samimi arkadaşım ile eğlenceye gidiyorsak ya da işte ev ziyaretleri işte arkadaş çevresi “Gerçekten mi, Türk mü?”. Hiç Türk gibi değilsin. Abi Türk ne? Türk gibi olmak ne? Ve dediğim gibi sürekli de Nazi cevabı vermek istemiyorsun ki yani orada ben maksatım milleti kırmak ya da şey yapmak değil ama devamlı böyle bir karşılık oluyordu. Bir de atıyorum gittiğim mekanda klasik Türk gezmezse

¹¹ İkinci dalga feminist hareket içindeki kadınların da homojen bir grup olmamasının fark edilmesi ve 20. Yüzyılın sonlarındaki postmodern ve çokkültürcü politikaların farklılık vurgusu etkisiyle ırk, sınıf, etnisite, cinsel farklılıklar daha çok vurgulanmıştır (Donovan, 2014: 349). Kesişimsellik temelde cinsiyet, etnisite, sınıf, yaş, din, deri rengi, engellilik hali gibi kategorilerin birbirinden ayrı değil, bunların bir arada oluşunun bireyin yaşamındaki deneyimine odaklanmaktadır.

yani ona da şaşırıyorlar. Senin burada ne işin var? Kayak biliyordum, ski yapmayı biliyordum, "Sen bunu biliyor musun? Sen niye biliyorsun bunu?". Yani Türk'sün sen. E Türk gençleri bununla ilgilenmiyordu benim yaştlarım. Şimdiki gençler her şeyi yapıyor. Ama benim yaştlarım ya babaları istemediği için yasakladığı için ya da kendileri 18-19 yaşında evlenip, Türkiye'den damat getirip, evde çocuk büyütme, işe gitme, damat işe gitmeyince kadın hem...yani duyuyorsunuz bunları biliyorsunuz. E bu benim çevremde yoktu. Ama onların da çevresinde böyle Türk azdı. O yüzden yakıştıramıyorlar. Biraz da sevmiyorlar ama. Türk'ün yükselmesini de sevmiyorlar. Çok da istenilmiş bir şey değildi." (Katılımcı 15, Kadın)

Üniversite eğitimi alma, iyi bir mesleğe sahip olma, iyi seviyede Almanca bilgisi, seküler bir dış görünüşe veya yaşam tarzına sahip olma, kültürel aktivitelere katılım gösterme gibi birbirinden farklı ve çeşitli özelliklerin zihin dünyalarında oluşturulan 'Türk tipolojisine' uygun olmaması 'Ama hiç Türk'e benzemiyorsun' ifadesiyle bir 'ötekileştirme' aracı görmektedir.

Tüm bu kalıpyargı ve onlardan doğan önyargı içeren tutum ve davranışlarla mücadele etmek katılımcıların aksini 'kanıtlama/ispat etme' gibi bir rol üstlenmelerine neden olmaktadır. Alman toplumuna 'yakışır' bir birey olma 'sorumluluğu' gündelik hayatın bir parçası haline gelirken zamanla katılımcılar için yorucu hale gelmiştir. Bu da göçün 'itici' faktörleri içinde dönüş motivasyonlarından birini oluşturmaktadır.

6.2.Ayrımcılık

6.2.1. Sosyal Yaşamda Ayrımcılık

Almanya'da göçmen kökenli bireylerin ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı deneyimleri uzun yıllardır pek çok alanda sürmektedir. Bunlardan biri de emlak piyasasındaki önyargı ve ayrımcılıktır. Der Spiegel ve Bayyera Radyosu Almanya'daki on şehirde Alman ve Türklerin de içinde bulunduğu farklı etnik gruplara ait isimlerle daire kiralamak üzere başvurular gerçekleştirmiştir. Ev sahiplerinin neredeyse tamamı yalnızca Alman isimli bireylerin başvurularına dönüş yaparken diğer kişilerin başvurularını görüşmeden reddetmiştir (Dalaman, 2017). Katılımcı 7'nin Almanya'da doğup büyüüp, eğitim alıp, çalışmasına rağmen etnik kökeninin sorgulanması deneyimi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

"Ev bulma kurumuna gittik şu ev arıyoruz dedi işte ilanlarda şuralarda evler var ondan sonra şey cevabı geldi bize, nerelisiniz hani uyruk olarak nesiniz. Dedim Alman'ım dediler tamam aslen nerdesiniz etnik kökeniniz nereden geliyor. Daha doğrusu aslen nerelisin etnik kökeni direk giremedi çünkü o biraz daha suç şeyine giriyordu. Etnik köken olarak nereden geliyorsunuz nasıl yani dedim hani biraz böyle cahile vurdum tam olarak kastettiğiniz ne dedim ben. Dedi işte anneniz babanız nereden geliyor nereli dedim onlar da Alman. Ya dedi işte dedeniz o da Alman dedim. Ondan sonra hani hep Alman mıydı şey isminiz Alman değil dedi. Benim siz benim etnik kökenimi mi merak ediyorsunuz evet dedi, Türk dedim etnik kökenim Türk ama ben dedim Alman'ım çünkü yasalar bana bu vatandaşlığı verdiğinde bana birinci maddesinde şey diyor bunu alan kişi Almandır diyor. Siz dedim ya beni Alman olarak kabul etmiyorsunuz suç işliyorsunuz ya dedim başka bir durum oluyor. Ondan sonra dedi ki beni yanlış anlamayın dedi bu senatörün kararı bizim eyalette şöyle bir durum var çok fazla yabancı veya göçmenlerin çok yoğun olduğu yerlerde artık mix yapılması isteniyor." (Katılımcı 7, Erkek)

Katılımcının cümlelerindeki "doğup büyüüp yaşadığınız bir yerde size ev veremeyiz demeleri insanın gerçekten zoruna gidiyor" ifadesi Alman vatandaşı olmaktan kaynaklı var olan haklarına karşılık nasıl ötekileştirildiğini göstermektedir.

Sosyal yaşamda karşılaşılan bir başka ayrımcılık deneyimi de eğlence mekanlarına girişlerde 'yabancı' olduğu düşünülerek ve genellikle 'siyah saçlı' diyerek tanımlanan kişilerin hiçbir gerekçe gösterilmeden zorlukla karşılaşmasıdır.

“Cluplara diskolara giderken bazı cluplarda diskolarda özellikle Türklere bile isteye fazla almyolardı. O diskonun şeyiydi çünkü Türkler diskoya gidip kavga çıkarttıkları da oluyordu. Siyah Türk de demeyelim siyah saçlı siyah saçlıları almadıkları oluyordu. Çok markette filan hatırlamıyorum böyle bir yerde böyle bir şey yaşadığımı ama şeyde yaşadım diskolarda mesela çok arkadaşlarımla gidiyorduk. Bir gün hiç unutmuyorum Türk arkadaşlarımla gittiğimiz zaman beklenti almayabilirler diyorduk veya alıp almayan yerleri biliyorduk, şuraya gidersek almayacaklar buraya gidersek alacaklar çünkü biraz daha yerden yere farklı oluyordu. Bir gün bir yere gittik 12 kişiyiz arkadaşın doğum günü vardı arkadaşlar full Alman bir Faslı arkadaş vardı bir de ben vardım. Herkes girdi girdi size giriş yok dediler Faslı arkadaş ve bana. Neden dedik burası size göre değil yani açıklamıyorlar adam biraz da emir kulu, ona diyorlar almayacaksın o da almamaya çalışıyor hani çok iyi bildiği biri olursa alıyor yoksa almıyor. Yani 12 arkadaş geldi gitti bir grubuz tek grubuz yani 12 kişi arasında iki kişiyi siyah saçlı bizi almadılar mesela. Bu şekilde ön yargılar olduğu oluyordu.” (Katılımcı 32, Erkek)

Alışveriş merkezi, market gibi yerlerde yerel halkın dışlayıcı ve yabancı olduklarını ima eden zaman zaman saygı sınırını aşan ima ve tutumlara tanık olunması gündelik yaşamın bir parçası haline geldiği katılımcıların ifadelerinde görülmüştür. Bunun yanında hastane, kamu kurumları gibi yerlerde sorumlu personelin 'üstenci' bir tavır takındığı durumlarda kişilerin haklarını bilmesi, Almanca diline hâkim olması, eğitilmiş olması gibi dinamiklerin etkili olduğu ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğunun farklı konularda dile getirdiği bir başka ortaklık da Almanya'nın geçmişindeki Nazi varlığı onları yasal olarak davranışları çerçevesinde hassas olmaları konusunda zorunlu kılmıştır. O nedenle doğrudan ayrımcılık içeren somut davranışlarla karşılaşmadığı daha çok imalarla ayrımcı tutumun sürdürüldüğü katılımcıların ifadelerinde dile getirilmiştir.

6.2.2. İş Hayatında Ayrımcılık

İşe alım ve işte yükselmeye yaşanan ayrımcılık uygulamaları Avrupa'da tartışılan bir konudur. Avrupa İrkçilikle Mücadele Ağı'nın 2013-2017 verilerine dayanarak hazırladığı rapora göre 23 Avrupa ülkesindeki etnik ve dini azınlıkların iş hayatında karşılaştıkları sorunlar yabancı düşmanlığı ve ırkçılık nedeniyle göçmen kökenliler Avrupa ülkelerinde düşük maaş, mobbing, istismar, vb. şeklindedir (Perspektif, 2018).

Yalnızca işe alım ve işte yükselmelerde değil iş yaşamının pek çok alanındaki ayrımcılık deneyimlerinde hem etnik hem de dini köken etkilidir. Avukat olan Katılımcı 43 Alman ortağıyla çalıştığı ofisinde bir davayla ilgili bilgi almak üzere savcılığa başvurduğunda kendisine dosya için beklenmesi söylenirken Alman ortağının başvurusuna hemen olumlu yanıt aldığını görmesi veya doktor olan Katılımcı 15'in çalıştığı hastanedeki Alman doktorun Türk kökenli hastalara bakmak istemediğine tanıklık etmesi etnik kimliği yüzünden yaşadığı ayrımcılığı ortaya koymaktadır. Doktor Katılımcı 15'in “benim babam gelse bakmayacak yani” cümlesinde yaşadığı yüzleşme örneğinde olduğu gibi orada doğup büyüüp okuyup meslek edinen Türk kökenlilerin toplumdaki geleceklerini sorgulamalarına neden olmakta ve anavatana dönüşle sonuçlanabilmektedir.

Bu ayrımcı tutumlarla karşılaşma deneyimi göçmen kökenli veya Müslüman kadınlarda daha da artmaktadır. Bireylerin çoklu kimlik örüntülerinden dolayı maruz kaldığı hak ihlallerini anlama gayretinde 'kesişimsellik' bir perspektif sunmaktadır. Katılımcı 25'in ifadelerinde de olduğu gibi göçmen kökenli, kadın, Müslüman gibi kimlik örüntüleri nedeniyle ayrımcılık deneyimi daha derinleşirken aynı zamanda başörtülü olması nedeniyle öğrencilere rol model olamayacağı gerekçesiyle işe alınmamıştır.

“Okulda rehberlik görevinde çalışacaktım staj için başvuruyorum. ... tanıştık müdürlerle tanıştık falan iyi dedim ya Türklerin çok yoğun olduğu okullar var çok Türk var ama yoğun dedim ya hani mahalle gettolaşmış hep Türklerin okulları var en çok da o okullardan ayrımcılık gördüm, ilk önce o müdürler reddetti beni istemediler. İstemediler, dediler ki bu çocuklar Müslüman, sen Müslümansın bu rolde onlara örnek olamazsın, ilk önce onlar yaptılar bu ayrımcılığı hâlbuki ben

onlar için bulunmaz hint kumaşı yani evet ailevi yapılarını biliyorum, çocukları biliyorum, çocukların ne yönde zorladığını biliyorum." (Katılımcı 25, Kadın)

Almanya, Hollanda ve İspanya'da Müslüman ve başörtülü kadınların işe alım süreçlerinde deneyimledikleri sorunların araştırıldığı çalışmada müşteriyle yüz yüze iletişimde olmayı gerektiren mesleklerde başörtülü Müslüman kadınların işe alımlarda ayrımcılığa maruz kaldıkları ortaya konmuştur (Fernandez- Reino ve diğerleri, 2022).

İş hayatında karşılaşılan bir başka ayrımcılık örneği de yerlilerin çalışmak istemediği işlerin göçmen kökenlilere 'layık' görülmesidir.

"Vatandaş olana kadar yabancılar dairesinde gördüğümüz muamele... eşim eğitim talep ediyor, bir Ausbildung, meslek eğitimi almak istiyorum diyor. Köfte çevirmek varken diyor memur, ben sizi eğitime mi gönderirim diyor. ... İsterseniz ateist olun isterseniz Marksist, sosyalist, anarşist olun hiç önemli değil. Bir kere bir Türk kökeniniz varsa aradan 150 yıl geçmiş olsa bile onlar onu unutmazlar. Yani adınız soyadınız isterseniz İngilizce olsun isterseniz Fransızca İspanyolca fark etmiyor yani. ... diyorlar, Türk kökünden diyorlar." (Katılımcı 45, Erkek)

Katılımcı 45'in ifadelerinde görüldüğü gibi eşinin meslek eğitimi alma talebine karşılık görevlinin onun için köfteci olmayı uygun bulması gruplar arası hiyerarşiyle açıklanabilir. Gruplar arası hiyerarşinin nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğünü anlamaya çalışan sosyal baskınlık kuramı kapsamındaki 'sosyal baskınlık yönelimi' bireylerin grup temelli eşitsizliklerin devam etmesini istemesine dayalıdır. Bu yönetime sahip kişiler toplumsal grupların eşitsizliğini normal bularak bu eşitsizliğe yönelik memnuniyet düzeyleri yüksektir (Sidanius ve diğerleri, 1994). Katılımcı 7'nin iş arkadaşı tarafından tuvalet temizliği ve çöp toplama gibi işlerin yabancılar tarafından yapılması 'gerekliliği' ve hatta bu işler için onlara ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

6.2.3. Eğitimde Ayrımcılık

Almanya'da yaşanan ayrımcılık deneyimlerinin yoğunlaştığı alanların başında eğitim gelmektedir. Bunlar daha çok Alman ailelerin ve öğretmenlerin olumsuz tutumu ile göçmen kökenli ailelerin eğitim sistemini tanıma ve bilinçli olma/olmama durumuyla ilişkilidir.

Üniversite eğitimine kadar Almanya'da eğitim görmüş katılımcıların tamamı tarafından belirgin veya örtük biçimde karşılaştıkları, kendilerinin yaşadığı veya tanıklık ettiği bir ayrımcılık deneyiminin olduğu görülmüştür. Bunun en önemli sebebi Almanya'daki eğitim sisteminde¹² öğretmenin öğrenciyi hangi okula devam edeceği hususunda yönlendirmesidir.

"Zorlu bir süreç geçirdim, yani lisede, lise sonda ırkçılığa uğradığım oldu veya Türk olduğumuz için genel olarak notlarımızın kırıldığı, sürekli böyle tırnaklarla kazımamız gereken durumlar oldu. Bir öğretmenim bana bence sen hasta bakıcı ol, bence sen hemşire ol, üniversite okuma dedi. Sadece görüntüm ve ismim ve kökenimden dolayı ama akademik başarım, işte okuldaki başarım aslında bunu göstermiyor. Böyle bir zihniyet var orada biraz. Yani Almanlara daha çok üniversiteye yönlendirip alışık oldukları Türklerin işçi olarak kalmaları, bu zihniyetten pek kurtulamadılar. ... Böyle ötekileştirilince, insan birazcık soğumaya başlıyor toplumdan. Yani var olamıyorsun." (Katılımcı 27, Kadın)

¹² Eyaletlerarası farklılıklar olmasına rağmen Alman eğitim sisteminde okullar ilkokuldan sonra temel eğitim okulları olarak ifade edilebilen 'hauptschule', meslek eğitimi alan okullar 'realschule', yükseköğretim seviyesinde eğitim alabileceği düşünülen öğrencilerin öğretmenleri tarafından yönlendirildiği eğitim seviyesi yüksek olan okullar 'gymnasium', orta seviyeli karma okul olarak gösterilen 'gesamtschule'ş eklindedir.

'Bütünleşik tehdit kuramına' göre gruplar birbirini kendi gelecekleri için 'tehdit' olarak görebilmektedir¹³. Buna göre gerçek tehditler maddi ve ekonomik çıkarlar üzerinden algılanırken sembolik tehditler inanç, ahlak, değer, ideoloji gibi soyut referans kaynaklarına sahiptir (Rohmann ve diğerleri, 2006). Yukarıda Katılımcı 27'nin deneyiminde olduğu gibi Almanya'daki Türklerin niteliklerinin çerçevesini kendilerinin belirleme hakkına sahip oldukları düşünülmektedir. Almanya'daki Türk çocukların gelecekte ülke refahına, kaynaklarına, gücüne, kişisel güvenlik sorunlarına (gerçek tehdit) ve/veya Alman değerlerine, inançlarına kimliğine yönelik tehdit oluşturma olasılığı nedeniyle öğretmenler veya idareciler tarafından kurumsal bir ırkçılığın¹⁴ 61 yıldır sürdürüldüğü düşünülmektedir.

Almanya'da doğup büyümüş ve eğitim almış olan Katılımcı 27 lisede tesettürlü olması nedeniyle yüzme dersi yerine başka alternatif bir derse girmeyi talep ettiğinde öğretmeni tarafından kendisine "entegrasyon dersi" verilmesi kişinin kimliğini ve aidiyetini sorgulamasına neden olmaktadır. Zira "doğup büyüdüğü yere entegre olunur muydu?" Bu ve benzeri cevabı alınmamış sorular çoğu zaman dönüşte itici bir kuvvet olmuştur.

Türklerin de içinde bulunduğu göçmen kökenli çocukların eğitim deneyimlerinde ebeveynlerinin bilinç düzeyleri ve Alman eğitim sistemini tanıyıp tanımamaları oldukça etkilidir. Göçmen kökenli çocukların yaşadığı dil bariyeri çoğu zaman onların başarısız olarak algılanmasına, öğretmenlerin üst seviyedeki lise olan gymnasiuma devam etmeleri durumunda başarısız olacaklarının telkin edilerek daha düşük seviyedeki okullara gönderilmesinin teşvik edilmesine neden olmaktadır.

"Abim 73'lü anlatmıştım, ona öğretmeni onay vermedi. Ve dedi ki "bu çocuk, hayır, Gymnasium'a gitmemeli, Realschule'ya gitmeli." Babam da okutmayı çok seviyor. Yani okumasını istiyor. ...Babam da alıyor karneyi lise müdürüne gidiyor. Ve diyor ki merhaba- merhaba, işte benim bi oğlum var ilkokul mezunu olacak bu sene karnesi budur. Bu çocuğu liseye alır mısınız? O da bakıyor karneye, evet ne var ki bu çocukta yani gayet olumlu şeyleri var notları var diyor. Alırım diyor. Ve abim bugün kalp damar cerrahı. Yani burdan abim konusunda böyle hani hikâye olarak maalesef duyuluyor bazen de inanılmıyor gibi ama babam orada arkasında durmasaydı abim Realschule'ya gidecekti. Hani buradaki anne babanın aktif olmasının önemini anlatmak istiyorum." (Katılımcı 15, Kadın)

Yukarıdaki Katılımcı 15'in ifade ettiği gibi çocuklarının iyi eğitim görmesini önemseyen, bilinçli ve mücadele ebeveynlerin tutumu çocukların geleceklerini doğrudan etkilemektedir.

7. Sonuç

İş gücü göçü olarak başlayan Türkiye'den Almanya'ya göç hareketliliği aile birleşimi, Türkiye'deki toplumsal ve siyasi gelişmelerden uzaklaşma, eğitim gibi nedenlerle altmış yılı aşkındır devam etmektedir. Son yıllarda buna doktor, mühendis gibi meslek gruplarından iyi eğitilmiş kişilerin göçü de eklenmiştir. Bu süreçte göç hareketliliği, tek yönlü olmaktan öte anavatana dönüşlere, tekrar Almanya'ya gidişlere veya iki ülke arasında oluşan ulusötesi alanda yaşayan insanların varlığına tanıklık etmektedir. Altmışlı yılların sonundaki ekonomik kriz, 73'teki petrol krizi sonrasında ekonomik nedenlerle ülkeye dönüşler gerçekleşmiştir. Ardından 80'li yıllarda ise teşvik yasası kapsamında dönenler olmuştur. Dördüncü kitlesel dönüşler ise 2000'li yılların başından 2017'ye kadar devam eden, iyi eğitilmiş, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek, işçi ebeveynlerine karşılık 'sosyal sınıflarını' değiştiren 'nitelikli bireylerin geriye göçü'dür. Artık Almanya'dan Türkiye'ye geriye göç hareketliliklerinde 'yeni' ve 'dördüncü bir dalgadan' söz etmek gerekmektedir.

Geri dönüşü bir başarı-başarısızlık paradigması içinde ele alan ekonomik teoriler çok katmanlı göç yollarına sahip bu bireylerin geriye göç hareketliliklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Cerase'nin göç

¹³ Bu tehdit algısını 'gayrimeşrulaştırma' kavramı üzerinden okumak da mümkündür, bunun için bkz: Eskicioğlu, 2023: 339-352.

¹⁴ Almanya'daki kurumsal ırkçılığın tarihini ve gelişimi için bkz: Tauscher, 2023: 153-196.

tipolojisi içinde yer alan 'yenilikçi geriye göç' kategorisi içinde bu nitelikli Türkleri değerlendirmek mümkündür. Zira yenilikçi göçün tanımladığı gibi nitelikli Türkler iyi eğitim almış, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek, Almanya'ya uyum sağlamış kişilerdir. Bu kişilerin ülkeye dönüş kararının altında yatan diğer sebepler anavatana katkı sunmaktır.

Ekonomik teorilere karşı ulusötesi teoriler ve sosyal ağlar niteliklilerin göçünü açıklama noktasında daha fazla açılım yapmaya imkân sunmaktadır. Göçün 'hareketliliğe' dönüştüğü günümüz dünyasında nitelikli Türklerin geriye göçü de kesin bir dönüş anlamına gelmemekte, çoğu zaman iki ülke arasında oluşan ulusötesi alanda yeni bir yaşamın sürdürülmesi şeklinde devam etmektedir. Zira dönüş sonrasında da Almanya ile iş ilişkileri, sosyal ağlar, seyahatler hayatlarının yeni rutinleri haline gelmiştir. Öyle ki Türkiye'deki yeni hayatlarında Almanya'daki siyasi ve toplumsal gelişimlerin takip edilmesi, gazete ve dergilerin okunması, Alman kanallarını takip etmek için uydu kullanımı gibi gündelik ulusötesi yaşam pratiklerine sıklıkla başvurulduğu görülmüştür. Aynı zamanda bu iki ülke arasında oluşan göç koridorunda artık göçün döngüsellikinden (circulation) bahsetmek gerekmektedir.

Nitelikli Türklerin anavatana dönüşlerinin başlıca sebebi Almanya'da karşılaştıkları önyargı ve ayrımcılıktır. Bu olumsuz tutum ve davranışların Almanya'ya göç eden ilk nesil göçmen işçilere dair üretilen kalıpyargılara dayanarak yeniden üretildiği düşünülmektedir. Yılmaz Şener'in (2019) Amerika'dan ve Almanya'dan Türkiye'ye gelen nitelikli Türklerle gerçekleştirdiği araştırmada, Kunuroğlu ve diğerlerinin (2018) Batı Avrupa'dan Türk geriye göçünün motivasyonlarının ortaya konduğu çalışmada, Tezcan'ın (2018) Almanya'da yaşayan Türklerin geriye dönme niyetlerinin sorgulandığı makalesindeki bulgulara benzer biçimde bu çalışmada da işe alımlarda ve işte yükselmelerde, eğitim hayatında ve sosyal yaşamın her alanında ayrımcılık deneyimleri görülmektedir. Kiralık ev bakmaktan, eğlence mekanlarına gitmeye, hastanedeki hizmet alımlarına, market alışverişlerine, kamu kuruluşlarındaki karşılaşmalara, eğitimlerine devam edecekleri okulun seçimine kadar hemen her alanda ön yargı içeren ima ve ayrımcı davranışlarla karşılaşılabilir. Bu nitelikli grubun kamusal ve özel alanda daha çok görünür olması, yerel halkın zihninde oluşturduğu 'göçmen işçi' profilinin dışında bir yaşam biçimine sahip olmalarının görülmesi çoğu kimse için rahatsız edici olmakta ve bu olumsuz eylemlere başvurmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abadan-Unat N. (2017), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ağca- Varoğlu, F. G. (2020), "Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri", *Journal of Economy Culture and Society*, 62, s. 23-46.
- Allport, G. (1954), *Önyargının Doğası*, (Çev. N. Nirven), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2009). "Prof. Şen: "Almanya'daki gurbetçiler geri dönüyor; Türkiye'deki kurumlar hazırlıklı olsun"". <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=44216>. (Erişim Tarihi: 22.03.2023).

- Basch L, Glick Schiller, N. ve Blanc-Szanton, C. (1994). Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States. Routledge Press.
- Bilecen, T. (2018), Geri Dönüş Göçüne Etki Eden Faktörler: Göç Literatürüne Eleştirel Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), s.138-144.
- Bilgin, N. (2003), *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising Return Migration: A Revisited Conceptual Approach to Return Migrants, *EUI Working Paper*, European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies Mediterranean Programme Series.
- Cerese, F. P. (1974). Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *The International Migration Review*. 8 (2). Special Issue: Policy and Research on Migration: Canadian and World Perspectives, s.245-262.
- Creswell, J. W. (2020), *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. 5. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dalaman, C. (2017), *Almanya'da Ayrımcılık Türk Göçmenlerin Ev Bulmalarını Zorlaştırıyor*, VOA Haber, <https://www.voaturkce.com/a/almanya-da-ayrimcilik-gocmenlerin-ev-bulmalarini-zorlastiriyor/3916249.html>, (Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- De Certaau, M. (2008), *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*, (Çev. L. Arslan Özcan), Ankara: Dost Kitabevi.
- Demirtaş Madran, H. A. (2018), Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık, (Der: K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, s.29-40, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Donova, J. (2014), *Feminist Teori*, 8. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eskicioğlu, Y. C. (2023), NSU Terörü ve Alman Medyasında Gayrimeşrulaştırmanın Yeniden Üretimi, (Ed.: E. Bayraklı ve E. Sağlam), *Almanya'da Kurumsal Irkçılık ve NSU Terör Örgütü*, s.339- 365, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar*. A. Z. Gündoğan ve C. Nacar (Çev.). İstanbul: Bağlam yayınları.
- Feagin, J. R. ve Eckberg, D. L. (1980). Discrimination: Motivation, Action, Effects, and Context. *Annual Review of Sociology*. 6, s. 1–20.
- Fernandez-Reino, M., Valentina Di S. ve Susanne V. (2022), Discrimination Unveiled: A Field Experiment on the Barriers Faced by Muslim Women in Germany, the Netherlands, and Spain, *European Sociological Review*, <https://academic.oup.com/esr/advance-article/doi/10.1093/esr/jcac032/6633824?login=false>, (Erişim tarihi: 21.04.2023).
- Gedikoğlu, S. Ve Akbaş, E. (2019), Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü – Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 9(2), s. 519-547.
- Gmelch, G. (1980), Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, s.135-159.
- Haug, S. (2008), Migration and Return Migration: The Case of Italian Migrants in Germany, <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/labourmigration/shaug1.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).
- Hogg, M. A. ve Vaughan, G. A. (2014), *Sosyal Psikoloji*, (Çev: İ. Yıldız ve A. Gelmez), 2. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Hopyar, Z., Topal, F., ve Tauscher, S. (2022), Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikasına Yönelik Üniversite Öğrencilerinin Algısı, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 5(1), s.46-65.
- İçduygu, A., Erder, S. Ve Gençkaya, Ö. F. (2014), *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*, İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Ç. (2014), *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 16. Basım, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kenar, N. Ve Yoldaş, M. (2019), Hırvatistan Cumhuriyeti'ne Geri Dönüş Göçü, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 4(2), s. 5-14.
- Kılınc, N. Ve King, R. (2018), Translocal narratives of memory, place and belonging: Second-generation Turkish-Germans' home-making upon 'return'to Turkey, *Memory*, (Ed. S. Marschall), *Migration and Travel*, s.234-255, Routledge.
- King, R. (1986). Return Migration and Regional Economic Development: An Overview. İçinde R. King (Ed.). *Return Migration And Regional Economic Problems*. Routledge, s.1-38.
- King, R. ve Christou, A. (2008). Cultural Geographies of Counter-Diasporic Migration: The Second Generation Returns' Home. *Sussex Migration Working Paper*. 45.
- King, R. ve Christou, A. (2014). Of Counter-Diaspora and Reverse Transnationalism: Return Mobilities to and from the Ancestral Homeland. İçinde R. King, A. Christou ve P. Levitt (Ed.). *Links to the Diasporic Homeland: Second Generation and Ancestral 'Return' Mobilities*. Birleşik Krallık: Routledge.
- Kunuroğlu, F., Yağmur, K., Fons J. R. Van De Vijver ve Kroonb, S. (2018). Motives for Turkish Return Migration from Western Europe: Home, Sense of Belonging, Discrimination and Transnationalism. *Turkish Studies*, 19 (3), s.422-450.
- Kümbetoğlu, B. (2019), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Altıncı Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Levitt P. (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University California Press.
- Levitt, P. Ve Nadya Jaworsky, B. (2007), Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends, *Annual Review of Sociology*, 33, s.129-156.
- Levitt, P., Glick Schiller N. (2004), Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society, *International Migration Review*, 38, s.1002- 1039.
- Montes, J. F. (2010), Perceived Discrimination Among Indigenous and Non Indigenous Mexican-Americans Living in The United States, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Alliant International University, Los Angeles.
- Perspektif (2018), ENAR Avrupa İş Piyasasında Irkçılık ve Ayrımcılık Raporunu Açıkladı, <https://perspektif.eu/2018/03/30/belcika-enar-avrupa-is-piyasasinda-irkcilik-ve-ayrimcilik-konulu-raporunu-acikladi/>, (Erişim Tarihi: 08.04.2023).
- Rohmann, A., A.Florack ve U. Piontkowski (2006), The Role of Discordant Acculturation Attitudes in Perceived Threat: An Analysis of Host and Immigrant Attitudes in Germany, *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), s.683-702.
- Sidanius, J., Felicia P. ve Lawrence B. (1994), Social Dominance Orientation and the Political Psychology of Gender: A Case of Invariance?, *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), s.998-1011.

- Sputnik (2017). 'Almanya'daki Türkler geri dönüş eğilimi içinde'. <https://sputniknews.com.tr/20171113/almanyadaki-turkler-geri-donus-egilimi-icinde-1030983410.html>. (Erişim Tarihi: 03.04.2023).
- Sunata, U. (2014), Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları, *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), s.85-96.
- Tauscher, S. (2023), Almanya'da Irkçılığın Üç Evresi: Antisemitizm-Türkofobi- İslamofobi, (Ed.: E. Bayraklı ve E. Sağlam), *Almanya'da Kurumsal Irkçılık ve NSU Terör Örgütü*, s. 153- 196, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Tezcan, T. (2018), What Initiates, What Postpones Return Migration Intention? The Case of Turkish Immigrants Residing in Germany, *Population, Space and Place*, 25(3), s. 1-13.
- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American Economic Review*, 59(1), s.138-148.
- Toker, A. (2022), Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 51(Özel sayı:1), s. 319-345.
- Türkmen, G. (2019), But you don't look like Turkish: The Changing Face of Turkish Immigration to Germany, *Reset Dialogues on Civilizations*, https://www.resetdoc.org/story/dont-look-turkish-changing-face-turkish-immigration-germany/#_edn1, (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- Yanasmayan, Z. (2016). Does education 'trump' nationality? Boundary-drawing practices among highly educated migrants from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 39(11), 2041-2059.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz Şener, M. ve Türgen, G. (2018), Kesin Dönüş Mü, Yoksa Tekrar Göç Etme Hazırlığı Mı? Nitelikli Türk Göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Geriye Göçü, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(1), s.311-377.
- Yılmaz-Şener, M. (2019), Perceived Discrimination as a Major Factor Behind Return Migration? The Return of Turkish Qualified Migrants from the USA and Germany, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(15), s. 2801-2819.